

Miksi nuijasota syttyi Pohjanmaalla?

Kimmo Katajala

Nuijasota on yksi suomalaisuuden symboleista, mutta se on myös tapahtuma, jonka suomalaiset tietävät paremmin kuin tuntevat. Yleensä nuijasotaa pidetään suomalaisten nousuna vierasta sortajaa edustanutta aatelia vastaan. Historiantutkimus on tahollaan esittänyt omia analyysejaan nuijasodan syistä. Keskeisiä selityksiä ovat olleet sota-ajan ja ankarien katovuosien aiheuttamat rasitukset, sotaväsymyksen aiheuttama tyytymättömyyden purkautuminen, poliittinen kiihotus sekä lukumäärässä ja vauraudessa kasvaneen aatelin harjoittama talonpoikien riisto.

Ennen kuin nuijasodan ominaislaatua voidaan pohtia tarkemmin, on palautettava lyhyesti mieleen sen tapahtumahistoria sekä poliittinen konteksti, jonka kautta nuijasodan tapahtumia on tulkittava. Nuijasotaa taustoittaa kaksi tapahtumasarjaa: Ruotsin ja Venäjän välillä käyty 25-vuotinen sota (1570–1595) sekä kuningas Sigismundin ja herttua Kaarlen kamppailu Ruotsin kuninkuudesta.

Tärkein sodan seurauksista, jonka on katsottu vaikuttaneen nuijasodan syttymiseen on linnaleiri (*borgläger*), jolla tarkoitettiin alkuaan sotaväen ylläpitoon kerättyä veroa. Kun sanottiin, että sotilaat asetettiin linnaleiriin, merkitsi se, että heidät majoitettiin maaseudun kyliin ja että heidän huoltoaan varten kerättiin talonpojilta luontoistuotteita – lähinnä ruokatavaroita, viljaa ja heinää. Näin meneteltiin kelirikon ja aselevon aikana, kun sotilaat eivät olleet taistelukentillä. Linnaleirin vastinpari oli kenttäleiri (*fältläger*), jossa huolehdittiin sotilaiden huollosta sotakentillä.

On kiistely siitä, hyvitetiinkö linnaleirinä kannetut tavarat talonpojille vakituissa veroissa vai ei. Talonpoikien reaktioista on kuitenkin nähtävissä, ettei tällä seikalla – oli se miten tahansa – ollut ainakaan sodan viimeisinä aikoina merkitystä: linnaleiri oli vihattu maksu, joka koettiin suurena rasituksena ja talonpojat vastustivat sitä jyrkästi.

Alkuun linnaleirin kantoivat voudit, jotka suorittivat maksut sotilaille, ja niin kauan kuin näin meneteltiin, linnaleiri ei kohdannut aktiivista vastustusta. Ilmeisesti linnaleirimaksut pysyivät tällöin määritellyn suuruusina ja voudin oli myös mahdollista huomioida maksut verorasituksen kokonaisuudessa, kuten ainakin alkuaan oli tarkoitus. Vuodesta 1574 lähtien sotilaat saivat oikeuden periä itse saatavansa talonpojilta. Tämä viittaa Heikki Ylikankaan korostamaan seikkaan, että linnaleiri alettiin ymmärtää osaksi sotamiehen palkkaa, ei enää ylimääräiseksi veroksi. Vaikka kannettujen tuotteiden määrästä annettiin tarkkoja ohjeita, harjoittivat sotilaat linnaleiriä kerätessään räikeää mielivaltaa. Talonpoikien vastaus oli välitön: he valittivat vääryyksistä kuninkaalle, mutta nousivat myös asein vastustamaan kylissä ja taloissa mellastaneita sotilaita.

Juhana III:n kuoltua 1592 Ruotsin kruunun peri hänen poikansa Sigismund, joka oli jo vuonna 1587 kruunattu Puolan kuninkaaksi. Sigismundin setä, Södermanlannin herttua Kaarle, Kustaa Vaasan nuorin poika, alkoi tavoitella Ruotsin kruunua. Sigismund piti hoviaan Puolassa, herttua Kaarrella oli vahva asema Ruotsissa. Sigismundin vahvin tuki Ruotsin valtakunnassa oli Suomen ja Viron käskynhaltija ja Suomeen sijoitettujen sotajoukkojen ylipäällikkö marski Klaus Fleming.

Kun sota Venäjää vastaan päättyi vuonna 1595 Täyssinän rauhaan (aselepo jo loppuvuodesta 1592), ei Fleming herttua Kaarlen hyökkäyksen pelossa kotiuttanut sotajoukkoja, vaan ne asetettiin jälleen linnaleiriin ympäri Suomea. Talonpoikien protestit seurasivat välittömästi, mutta Fleming ei taipunut, sotilaat jäivät kyliin. Suomen talonpojat kokivat Flemingin päävastustajakseen.

Samana vuonna, jona rauhansopimus solmittiin Venäjän kanssa, kutsui herttua Kaarle koolle valtiopäivät Söderköpingiin. Ne oli tarkoitettu herttuan välineeksi valtakamppailussa kuningas Sigismundin kanssa. Suomalaiset talonpojat

käyttivät myös valtiopäiviä hyväkseen, ja niin-pä sinne tulvi valituksia sotilaiden mielivallasta linnaleirin kannossa ja Klaus Flemingin ankarasta hallinnosta. Tämä sopi hyvin Kaaralle, jonka etu oli horjuttaa Flemingin asemaa. Kaarle alkoi esiintyä paitsi protestanttisen uskon puolustajana katolista Sigismundia vastaan, myös Suomen talonpoikien suojelijana, joka voisi suitsia Flemingin hirmuhallinnon. Herttua ja suomalaiset talonpojat löysivät toisensa.

Nuijasota syttyi marraskuun lopulla 1596. Talonpojat kokosivat Etelä-Pohjanmaalta suuren sotajoukon, joka lähti vyörymään kolmena osastona kohti etelää. Klaus Fleming sai pian tiedon talonpoikien noususta ja sotilasosastot lähetettiin kapinallisia vastaan. Rannikkoa pitkin edennyt talonpoikaisjoukko kohtasi Arvid Kurjen johtamat sotilaat Ulvilassa. Syntyi taistelu, jossa sotilaat voittivat helposti talonpojat. Tärkein nuijasodan taisteluista käytiin Nokialla, jossa Klaus Flemingin johtama sotaväki murskasi nuijamiesten pääjoukon. Iivar Tavastin sotilaat löivät Savon kautta kiertäneet nuijamiehet Padasjoella. Viipurista ja Savonlinnasta lähetetyt joukot voittivat Savossa nousseet kapinalliset. Etelä-Pohjanmaan talonpojat oli nyt lyöty, mutta pian nousi Pohjois-Pohjanmaalta entistä suurempi nuijamiesten armeija, joka alkoi marssia kohti etelää. Uusi nuijamiesten armeija kohtasi Klaus Flemingin sotavoiman Ilmajoella, ja Santavuoren taistelussa Flemingin joukot perivät voiton. Nuijasota oli ohi.

Nuijasota ja siihen johtaneet tapahtumat koskettivat talonpoikia lähes koko Suomen alueella. Se ei ollut vain Pohjanmaan talonpoikien protesti. Nuijasodan ymmärtäminen edellyttää kuitenkin sen kysymyksen selvittämistä, miksi nuijasota lähti liikkeelle juuri Pohjanmaalta eikä mistään muualta Suomesta. Tähän kysymykseen on tarjoiltu monenlaisia vastauksia.

Syrjäinen Pohjanmaa

Yksi selitys sille, että nuijasota saattoi nousta Pohjanmaalla on, että alue sijaitti etäällä poliittisista ja sotilaallisista keskuksista. Turun linna ja Viipurin linna valvoivat rannikkoseutuja, Hämeenlinna sisämaata. Etelä-Suomessa Klaus Fleming pystyi tarkkailemaan talonpoikien toimintaa ja talonpojat tiesivät, että levottomuuksien uhatessa viestit kiirisivät nopeasti keskuslinnoin ja että kuria palauttamaan lähetetty sotilasosasto olisi pian paikalla. Siitä huolimatta tyytymättömyys saattoi nousta avoi-

miksi yhteenotoiksi monin paikoin eri puolilla Etelä-Suomea aselepojen aikana, kun sotaväki oli majoitettuna maakuntiin ja keräsi köyhtyneestä maasta ankaria linnaleirimaksuja. Mutta laajamittaiseen pitäjien väliseen tai maakunnan laajuiseen aseelliseen yhteistoimintaan ei talonpojilla ollut mahdollisuuksia.

Valvonnasta huolimatta eteläisen Suomen talonpojat kykenivät yhteistoimintaan Klaus Flemingiä vastaan ja herttua Kaarlen puolesta. Poliittisen ristivedon kiristyttyä äärimmilleen kielsi Klaus Fleming talonpoikia kuolemantuomion uhalla käymästä Ruotsissa valittamassa herttualle. Kuitenkin seitsemää kihlakuntaa edustaneiden 39 talonpojan onnistui välttää Flemingin vartijat, ylittää Ahvenanmeri ja jättää valitus herttualle. Siinä he asettuvat avoimesti kannattamaan Kaarlea ja ilmoittivat olevansa hänelle uskollisia ”niin kauan kuin veri on lämmin sydämässämme.”

Jos etelässä valvonta oli tiukkaa, oli Pohjanmaalla tilaa toimia. Alueella oli vain vähän sotaväkeä, joka oli helposti nujerrettavissa. Sana levottomuuksien noususta ei heti kiirinyt keskuslinnoin ja se antoi aikaa talonpoikien joukkojen järjestämiseen ja organisointiin. Vastaava esimerkki voidaan löytää tasan sata vuotta myöhemmin Käkisalmen läänin pohjoisosasta, nykyisestä Pohjois-Karjalasta, jossa Pielisjärven ja Liperin talonpojat nousivat suurten nälkävuosien aikana kapinaan sikäläisten kartanoiden isäntiä vastaan. Etäisyys Käkisalmissa olleeseen varuskuntaan vaikutti selvästi noidenkin alueiden kapinaherkkyyteen.

Talouden taantuma

Kapinaliikkeiden syitä on ollut tapana etsiä taloudellisesta taantumasta. Erityisesti verotuksen kiristyminen ja viljan hinnan nousu (jos talonpojat joutuivat ostamaan viljaa) tai joskus sen lasku (jos talonpojat myivät viljaa) ovat saaneet selittää talonpoikaisia levottomuuksia. Tanskalainen John Maarbjerg on hahmotellut nuijasodalle selitysmallia, joka ponnistaa alueellisesta talouden taantumasta.

Pohjanmaalla oli 1500-luvun oloissa monipuolinen taloudellinen rakenne. Peltoviljely muodosti toimeentulon joltisenkin perustan, mutta toisin kuin Etelä-Suomi, Pohjanmaa oli viljaa ostava, ei vievä alue. Viljan ostamiseen tarvittua rahaa saatiin karja- ja maitotaloustuotteista. Pohjanmaa olikin tuolloin merkittävä karjatalousalue. Kolmanneksi talouden tukijalaksi alkoi 1570-luvulta lähtien muodostua talonpoikainen

tervantuotanto. Karjatalouden ja tervantuotannon tuotteet oli saatava markkinoille, ja siksi kaupankäynnillä oli Pohjanmaalla tärkeä asema. Pohjanlahden rannikon pienten kaupunkien porvaristo hoiti osan tästä kaupasta, mutta laitton vähittäistavaroilla käyty kauppa maaseudulla, ns. maakauppa, oli erityisen vilkasta.

John Maarbjergin mukaan tämä talouden kokonaisuus alkoi murtua 25-vuotisen sodan myötä. Viljelykelpoiset jokiniityt oli raivattu pelloiksi, ja kun sodan vähentämä väki ei riittänyt uudisraivaukseen, ei peltopinta-alaa saatettu enää laajentaa. Toisaalta niittyjen raivaaminen pelloksi oli vienyt parhaat heinämaat, joita olisi tarvittu karjan rehun tuotantoon. Siksi karjan lisääminen ei käynyt päinsä: päin vastoin, karjan pääluku alkoi pienentyä. Karja- ja tervatalouden kriisiä lisäksi näiden tuotteiden myyntihintojen lasku eurooppalaisilla markkinoilla. Toisaalta sota-aika nosti Suomesta kerätyt verot pilviin. Nuijasotaa edeltäneisiin vuosiin ajoittuvat lisäksi maata koetelleet ankarat katovuodet. Yhdessä nämä vastoinkäymiset merkitsivät Pohjanmaan talonpoikien taloudenpidon murenemistä.

On selvää, että taloudellisten suhdanteiden alamäki ja ne erityispiirteet, jotka koskettivat Pohjanmaata, lisäsivät tyytymättömyyttä ja suoranaista epätoivoa. On kuitenkin oletettavaa, että aineellinen hätä oli Pohjanmaata suurempi muualla, esimerkiksi kaskesta eläneessä Savossa, jossa elinkeinorakenne oli yksipuolinen ja toimeentulo siten riippuvaisempi yhdestä elinkeinosta. Yksi talonpoikaisten levottomuuksien tutkimuksessa tehty havainto on, että vaurauden hupeneminen aiheuttaa kärkkäämmiin yhteiskunnallisia protesteja kuin toimeentulon rajoilla tasapainoilun muuttuminen todelliseksi kurjuudeksi.

Talouden muutoksiin perustuvaa selitystapaa vastaan on huomautettu, että se alistaa ihmisen taloudellisista suhdanteista riippuvaksi automaattiksi. Taloudellista taantumaa tai edes suoranaista nälänhätää eivät aina seuranneet yhteiskunnalliset levottomuudet.

Sitä, että 1690-luvun suurina kuolovuosina merkittäviä levottomuuksia esiintyi Ruotsin valtakunnassa vain Käkisalmen pohjoisessa läänissä, selittävät alueella toteutetut epäoikeudenmukaisiksi koetut hallinto- ja verotusjärjestelyt. Katovuosien aiheuttama nälänhätä konkretisoi paikalliset epäkohdat niin, että ne purkautuivat kapinana vain siellä. Samalla tapaa nuijasodan taustalla vaikuttaneita tekijöitä on etsittävä laajalta alalta 1500-luvun jälkipuoliskon pohjanmaalaista todellisuutta.

Laiton linnaleiri

Nuijamiesten pääideologiksi kutsuttu Kalajoen Kirkkoherra Ljungo Tuomaanpoika esitti nuijasodan keskeisenä syytymisyytenä talonpoikien päätöksen lakata maksamasta laittomaksi katsomaansa linnaleiriä. Kirkkoherran näkemystä on helppo tukea. Toki voidaan huomauttaa, että linnaleiriä kannettiin myös muualta kuin Pohjanmaalta, ja että se oli vihattu järjestelmä muuallakin kuin Pohjanmaalla. Pohjalaisilla oli kuitenkin aivan erityinen syy siihen, miksi linnaleiriä ei haluttu maksaa.

Verot olivat keskiaikaisen ajattelutavan mukaan talonpoikien korvaus kuninkaalle ja kruunulle siitä, että nämä huolehtivat velvollisuuksistaan alamaisiaan kohtaan. Verojen kerääminen edellytti siis kruunulta vastavuoeroisia palveluita alamaisten suuntaan. Tärkein näistä tehtävistä oli alamaisten turvallisuudesta huolehtiminen. Veroja maksettiin, jotta kuningas saattoi niiden avulla ylläpitää sotavoimaa puolustaakseen alamaisiaan hyökkääjää vastaan.

Käsitys verojen luonteesta alkoi muuttua Kustaa Vaasan hallintokaudella (1523–1560) moderniin suuntaan: alamaisten velvollisuus oli maksaa verot, joiden avulla kruunu toteutti tehtäviään. Vastavuoeroisuuden ja sopimuksellisuuden elementti alkoi kadota.

Uusi ajattelutapa ei vielä 1500-luvulla täysin lävistänyt talonpoikaisyhteisöjä, kuten voidaan nähdä Lappeella 1551–1553 nousseista levottomuuksista, joissa syntyi riitaa muun ohella käräjäkestitykseksi kerätystä mutta käyttämättä jääneistä tuotteista. Talonpojat katsoivat niiden kuuluvan pitäjälle, Kustaa Vaasan mukaan ne olivat kruunulle kerätty vero, jonka kanssa talonpojilla ei ollut enää mitään tekemistä.

Linnaleiri oli muista veroista erikseen erityisesti sotaväen ylläpitoon kerätty vero. Pohjalaiset olivat perinteisesti itse puolustaneet maakuntaansa, siksi myöskään linnaleiriä ei alkuaan ulotettu Pohjanmaalle. Jos alue puolusti itse itseään, ei kruunulle syntynyt – talonpoikien ylläpitämän ajattelutavan mukaan – oikeutta kerätä tähän tarkoitukseen veroja. Kun linnaleiriä alettiin vaatia myös Pohjanmaalla, hankkivat pohjalaiset kuningas Juhana III:lta siitä erikseen vapautuskirjeen. Vastineeksi vapautuksesta yleisestä linnaleirivelvollisuudesta pohjalaiset lupasivat ylläpitää aseissa kaksi lippukuntaa nihtejä ja tarvittaessa nostaa miehen talosta suojaamaan maakuntaa. Linnaleiriä kannettiin vain siltä osin, kuin sillä ylläpidettiin oman maakunnan varustamia joukkoja.

Kuningas Juhanan kuoltua eivät hänen antamansa vapauskirjeet merkinneet mitään uuden kuninkaan Sigismundin eduista huolehtineelle Klaus Flemingille. Kun Fleming komensi sotilaita linnaleiriin Pohjanmaalle, koettiin teko aivan erityisenä vääryytenä.

Pahat kadot olivat koetelleet sotien runtelemaa maata ja suureksi rasiitukseksi muodostuneen linnaleirin kannon vastustusta esiintyi monella suunnalla, mutta pohjanmaalaisilla oli aivan erityinen syy kokea linnaleirimaksut vääryydeksi ja laittomuudeksi: he puolustivat itse aluettaan ja kuningas oli heidät tätä vastaan vapauttanut linnaleiristä.

Häikäilemättömät knaapit

Sotaväen ylläpidossa oli muuan toinenkin seikka, joka kuumensi tunteita erityisesti Pohjanmaalla Ratsumiehen varustaminen kuninkaan joukkoihin toi talolle verovapauden. Palkattu ratsumies teki talollisesta rälssimiehen, knaapin, mutta ei toki aatelista. Se antoi hänelle myös oikeuden linnaleirin perintään. Järjestelmä koski koko maata, eikä se ollut Pohjanmaan erikoispiirre. Ennen kuolemaansa Juhana III ehti kuitenkin antaa määräyksen pestata satakunta uutta ratsumiestä Pohjanmaan puolustamiseksi. Tähän syöttiin tarttui useampia kymmeniä erityisesti Etelä-Pohjanmaan varakkaita talollisia, nimismiehiä ja muitakin paikallisia virkamiehiä.

Tilalleen hankkimansa verovapauden ohella ratsumiehen varustanut knaapi pääsi linnaleirin varjolla käsiksi naapureidensa viljalaareihin ja muonavarastoihin.

Ei ole ihme, että järjestelmä aiheutti suurta tyytymättömyyttä ja suuttumusta niissä, jotka joutuivat linnaleirin kannon kohteeksi. Aselepo solmittiin vuoden 1592 lopulla, joten uudet Pohjanmaan palkatut ratsumiehet eivät olleet sotimassa, vaan palvelivat renkeinä isäntiensä tiloilla. Heidä kutsuttiinkin kotihuoveiksi, pilkallisemmin "sontaryyttareiksi".

Vaikka maassa vallitsi periaatteessa rauha ja kotihuovi ahkeroi isäntänsä pellolla, sai ratsutilallinen kerätä muilta tuottoisat linnaleirimaksut. Vauras vaurastui entisestään ja vielä vääriiltä näyttävin perustein naapureidensa kustannuksella. Erityisesti Armas Luukko on korostanut, että kotihuovien myötä kamppailu linnaleiriä vastaan muodostui 1590-luvun Pohjanmaalla kärjistyneeksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi.

Talonpoikien epäoikeudenmukaiseksi ja laittomaksi kokema kotihuovijärjestelmä sekä

knaapiryhmän lisääntyminen erityisesti Etelä-Pohjanmaalla voi antaa yhden lisän sen selittämiseen, miksi nuijasota syttyi juuri Pohjanmaalla. Pohjalaisten nousu kapinaan oli kuitenkin niin nopea ja hyvin organisoitu tapahtuma, ettei sillä ole vastinetta suomalaisten talonpoikaisliikkeiden historiassa. Onkin kysyttävä, miksi juuri Pohjanmaa saattoi nousta tuhansien miesten voimalla. Esimerkiksi Savossa nuijasota nosti miehiä aseisiin lähinnä pitäjittäin, Pohjanmaalla nousi koko maakunta.

Horizontaaliset organisaatiot

Pohjanmaan vilkas, joskin laiton, maakauppa loi alueelle vauraiden talollisten ryhmän, josta rekrytoituivat monet pitäjien ja kruunun asioita hoitaneet toimenhaltijat. Tällaisia olivat mm. nimismiehet ja veronkannosta huolehtineet neljännesmiehet. Vaikka nimismiehet olivatkin usein syytettyinä asemansa väärinkäytöstä, he olivat vielä 1500-luvun lopulla enemmän talonpoikaisia luottomiehiä kuin kruunun virkamiehiä. Neljännesmiehet olivat talonpoikien valitsemia luottamusmiehiä.

Tarkasteltaessa nuijasodan johtajien taustaa on havaittu, että he nousivat parhaastaan vauraista talollisista, jotka olivat usein toimineet maakauppiaina ja monasti hoitaneet nimismiehen tai neljännesmiehen tointa. Kauppa vei heidät kosketuksiin ihmisten, kruunun ja kaukaistenkin alueiden kanssa. Samoin kruunun toimien hoitaminen antoi selvästikin sellaisia valmiuksia, joita tarvittiin talonpoikien protestien organisoimisessa ja lopulta sotajoukkojen kokoamisessa.

Vastaavan esimerkin vilkkaan kaupankäynnin merkityksestä talonpoikaisten protestien nousulle voi löytää jälleen Käkisalmen läänin pohjoisosan talonpoikaslevottomuuksista 1680- ja 1690-luvulla. Myös Karjalan pohjoisosassa maaseudulla käydyllä kaupalla oli merkittävä osa alueen talonpoikien toimeentulossa, ja ne, joista tuli levottomuuksien noustessa talonpoikien "äänitorvia" esivallan suuntaan, olivat usein myös tunnettuja maakauppiaita. Risto Alapuro onkin nostanut esiin kaupankäynnin antamien kvalifikaatioiden merkityksen sille, että nuijasota sai Pohjanmaalta toimintaan pystyvän johtajiston vauraista talonpojista.

Sillä, että pohjalaiset olivat tottuneet organisoimaan talonpoikaisia puolustusjoukkoja ja jopa laajamittaisia hyökkäyksiä Venäjän puolelle Karjalaan ja Vianaan, on varmasti ollut suuri merkitys sille, että juuri Pohjanmaa oli se maa-

kunta, joka kykeni nostamaan nopeasti miehen talosta myös kapinajoukkoon.

Monilla Pohjanmaan knaapeilla ja heidän palkkaamillaan ratsumiehillä oli sotakokemusta. Vaikka knaapit sijoittuivatkin yhteisön sisäisessä vastakkainasettelussa pääosin talonpoikaiskapinallisten vastapuoleksi, ei tätä kokemusta pidä vähätellä myöskään nuijamiesten kannalta. Tunnetuin nuijamies Jaakko Ilkka oli entinen maakauppias ja nimismies, mutta myös entinen ratsutilallinen, joka oli ollut ratsumiehenä mukana kolmella sotaretkellä. Ilmeisesti tämä sotakokemus osaltaan vaikutti siihen, että Ilkka valittiin nuijamiesten johtajaksi.

Ajatus paikallistason organisaatioiden tärkeydestä levottomuuksien synnylle on omaksuttu talonpoikaiskapinoiden tutkimukseen sveitsiläiseltä Peter Blickleltä. Blickle esitti vuonna 1986 ilmestyneessä artikkelissaan, että keskiaikaiset tuotantoon, oikeudenhoitoon ja turvallisuuden takaamiseen liittyneet feodaaliset järjestelmät korvautuivat Euroopassa 1300- ja 1400-lukujen kuluessa uusilla, kaupunki- ja kyläyhteisöjen ylläpitämällä periaatteilla ja organisaatioilla. Feodaalinen kartanotalous korvautui yhteisöjen organisoimalla viljantuotannolla (talkoot, yhteiset myllyt jne), feodaalinen kartano-oikeus maanlaeilla ja isännän ja alustalaisen suoje-
lu-palvelu -suhde yhteisöjen omilla puolustusjärjestelyillä. Yleensä näitä Blicklen ”kommunalistisiksi” kutsumia organisaatioita käytettiin rauhanomaisiin tarkoituksiin, mutta yhteisön jouduttua uhatuksi niitä käytettiin puolustautumiseen. Blicklen mukaan nämä organisaatiot muodostivat myös talonpoikaiskapinoiden organisoitumisen perustan.

Blicklen kiisteltyä mallinnusta on tietenkin mahdotonta soveltaa sellaisenaan eurooppalaisista suuresti eronneisiin Pohjan yhteiskunnallisiin oloihin. Sen tärkeä oivallus on kuitenkin siinä, että se kiinnittää talonpoikaislevottomuuksien (tai minkä tahansa yhteiskunnallisen protestiliikkeen) tutkijan huomion yhteiskunnan vertikaaleista hierarkiasuhteista myös paikallistasolla vaikuttaneisiin ”horisontaalisiin” organisaatioihin. Kyky organisoitua tavalla tai toisella on aina ollut levottomuuksien nousun perusedellytys. Rauhanomaisiin tarkoituksiin tarkoitettu organisaatio saattaa muuntua kriisitilanteessa väkivaltaisen protestin kanavaksi.

Ruotsalainen kapina

Miksi nuijasota syttyi juuri Pohjanmaalla?

Syrjäinen sijainti sotilaallisista ja poliittisista keskuksista, vauraan alueen taloudellinen alamäki, laittomaksi ja vääryydeksi koettu linnaleiri, kotihuovikysymyksen kärjistyminen, kyvykkäät maakauppiastalonpojat ja alueellinen talonpoikainen puolustusorganisaatio – nämäkö yhdessä selittävät nuijasodan nousun Pohjanmaalla?

Mielestäni on olemassa vielä yksi tekijä, jota ei ole otettu huomioon selitettäessä kapinan nousua Pohjanmaalla: yhteydet Pohjanmaalta Pohjanlahden yli ja ympäri Ruotsiin olivat 1500-luvulla paljon vilkkaammat kuin Sisä-Suomen suuntaan yli harvaan asutun ja vaikeakulkuisen maanselän. Itse asiassa Pohjanmaa katsottiin vielä 1500-luvulla Norrlannin itäiseksi osaksi ja siten se oli osa Ruotsiksi kutsuttua aluetta. Selkeästi suomalaisiksi maakunnaksi Pohjanmaa alettiin mieltää vasta 1600-luvulla. Siten 1500-luvun valtakunnanpolitiikalla saattoi olla nuijasodan synnyssä suurempi rooli kuin minkään muun nykyisen kansallisvaltio-Suomen alueella tapahtuneen talonpoikaislevottomuuden kohdalla.

Yleensä Suomen alueella tapahtuneet talonpoikaisliikkeet olivat luonteeltaan paikallisia ja niiden kytkentä valtakunnanpolitiikkaan oli heikko tai ainakin hyvin välillinen. Suomalaiset talonpoikaisliikkeet liittyivät yleensä valtakunnanpolitiikkaan siten, että poliittisesti levottomina tai muutoin poikkeuksellisin aikoina talonpojat yrityivät käyttää hyväkseen tilaisuutta vaikuttaa politiikan tekijöihin. Nuijasota seuraa toki tätä kaavaa. Kaarlen ja Sigismundin kamppailu vallasta oli tyypillisesti sellainen poliittisesti kaksinapainen tilanne, jossa talonpojilla oli mahdollisuus hyödyntää toista valtakeskusta.

Nuijasodan erottaa muista suomalaisen alueen kapinoista siihen osallistuneiden talonpoikien voimakas osallistuminen valtakunnanpolitiikkaan. Söderköpingin valtiopäivillä vuonna 1595 harjoitettu ”lobbaus” linnaleiriä vastaan on ainutlaatuinen ilmiö Suomen alueen talonpoikaislevottomuuksien yhteydessä.

Sodan syyttyä talonpojat tukeutuivat kruunua tavoittelevaan herttua Kaarleen, ja heillä oli selvä käsitys poliittisen pelin osajaosta. Heikki Ylikangas on esitellyt nuijamiesten propagandakirjeitä, joissa he ilmoittivat toimivansa Kaarlen nimissä. Savossa kapinalliset tiukkasivat Savonlinnan päälliköltä Gödik Finckeltä ”jos Teidän Hurskautenne tahtoo olla saman herran, herttua Kaarlen, alaisena.” Talonpoikien sotajoukko toimi julkilausutusti vallantavoittelijan puolesta.

Ylikangas toteaa *Nuijasota*-teoksessaan, että ”kruunu ja sen perimys ei talonpoikia liiemmin kiinnostanut.” Hän on tässä oikeassa. Se, mikä

talonpoikia kiinnosti oli kysymys siitä, kenessä heille olisi paras tuki kamppailussa pääviholliseksi kehkeytynyttä Klaus Flemingiä ja hänen komentoaan hyväksikäyttäviä ratsutilallisia ja sotilaita vastaan. Tämä seikka paitsi erottaa nuijasodan muista suomalaisista kapinoista, samalla yhdistää nuijasodan lukuisiin ruotsalaisiin 1400-luvun talonpoikaiskapinoihin, joissa maakunnittain järjestyneet talonpoikien joukot asettuivat sen kruununtavoittelijan käyttöön, josta he katsoivat olevan itselleen eniten hyötyä. Tässä mielessä nuijasota liittyykin enemmän Ruotsin alueelle tyyppillisten kapinoiden kuin Suomen alueen talonpoikaislevottomuuksien jatkumoon.

KIRJALLISUUTTA

- Alapuro, Risto (1980): "Vaurastuneiden kaup-pamiestalonpoikien protesti". *Historiallinen Aikakauskirja* (1980), s. 120-123.
- Blickle, Peter (1986): "Kommunalismus, Parla-mentarismus, Republikanismus". *Historische Zeitschrift* 3 (1986), s. 529-556.
- Eng, Torbjörn (2001): "Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte". *Studia Historica Upsalensia* 201. Stockholm.
- Katajala, Kimmo (1994): *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697*. Historiallisia tutkimuksia 185. Suomen Historiallinen Seura.
- Katajala, Kimmo (2000): "Uppror, resning och allians. Klubbekriget i senmedeltidens solnedgång". *Historisk Tidskrift för Finland* 1 (2000), s. 91-96.
- Katajala, Kimmo (2002): *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Suomessa Ruotsin ajalla (n. 1150-1800)*. Historiallisia tutkimuksia 212. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Luukko, Armas (1978): "Mikä oli nuijasota?" *Historiallinen Aikakauskirja* (1978), s. 283-291.
- Maarbjerg, John P. (1992): "The Economic Background to "The War of Clubs"." *Scandinavian Journal of History* 1 (1992), s. 1-24.
- Mäkelä, Anneli (1979a): *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autioituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa*. Historiallisia tutkimuksia 109. Suomen Historiallinen Seura.
- Mäkelä, Anneli (1979b): "Nuijasota ja autioituminen". *Historiallinen Aikakauskirja* (1979), s. 342-344.
- Renvall, Pentti (1949): *Kuninkaanmiehiä ja kapi-noitsijoita Vaasa-kauden Suomessa*. Tammi.
- Ylikangas, Heikki (1980): "Autioitumisen selittä-misestä". *Historiallinen Aikakauskirja* (1980), s. 74-75.
- Ylikangas, Heikki (1996): *Nuijasota*. WSOY (kol-mas ajanmukaistettu painos, 1 p. 1977).
- Ylikangas, Heikki (1999): "Nuijasodan perus-voimat - ketkä kapinoivat ja ketä vas-taan". Teoksessa *Väkivallasta sananvaltaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäi-viin*. WSOY, s. 120-135.

Kirjoittaja on filosofian tohtori, Suomen historian dosentti Joensuun ja Tampereen yliopistossa sekä tutkija Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksessa. Hän sai teoksellaan "Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Suomessa Ruotsin ajalla (n. 1150-1800)" (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002) Vuoden Tiedekirja -palkinnon vuosi sitten.